

УДК : 334.012.63/.64 : 355(477)

Кобеля-Звір М. Я.,

marianakobelia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5627-9408,

к.е.н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ГРАНТОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ПЕРЕВАГИ ТА ТРУДНОЦІ

Анотація. Розглянуто основні грантові можливості для розвитку малого та середнього бізнесу в умовах війни в Україні. Окреслено основні переваги, що отримують представники бізнесу в умовах війни, використовуючи грантові інструменти та напрями їх застосування для свого розвитку: це можливість для запровадження інноваційних рішень у бізнес-процеси, розширення асортименту виробленої продукції або наданих послуг, відкриття власної справи з нуля або розвиток вже існуючого бізнесу, розбудови експортного потенціалу бізнесу, впровадження заходів для просування продукції. Наголошено, що, незважаючи на численні переваги від використання грантових, безповоротних ресурсів та наявність такого досвіду у великої кількості українських малих та середніх підприємств, переважна більшість представників бізнесу так і не користується цими альтернативними ресурсами. Визначено, що використання грантових ресурсів представниками малого та середнього бізнесу так і не відбувається як із причини нерозуміння останніми, які гранти є і на що їх можна залучати, так і з причини перестороги та труднощів, пов'язаних із процесом залучення грантових інструментів, які розглянуто з точки зору підприємців. Підсумовано, що залучення та використання представниками малого та середнього бізнесу грантових інструментів міжнародних та національних донорів в умовах війни є однією з найважливіших передумов розвитку бізнесу й зміцнення економіки України, а подолання труднощів можливе за умови якісної інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, фондів, грантових організацій і програм. Наголошено на важливості поєднання промоційної діяльності з навчальними заходами практичного спрямування для підвищення компетенцій підприємців із моніторингу інформаційного поля на предмет актуальних грантових ресурсів, адаптації потреби/проблеми бізнесу під пріоритети конкретного донора та розробки якісних апікаційних заявок і бізнес-планів.

Ключові слова: гранти для бізнесу, грантова підтримка ММСП, грантові можливості для бізнесу

Kobelya-Zvir M. Ya.,

marianakobelia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5627-9408,

Ph.D, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

GRANT OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE: ADVANTAGES AND DIFFICULTIES

Abstract. The main grant possibilities for the development of small and medium-sized businesses in the conditions of war in Ukraine are considered. The main advantages received by business representatives in wartime, using grant tools and directions of their application for their development are outlined: this is an opportunity to introduce innovative solutions into business processes, expand the range of manufactured products or services provided, start own business from scratch or develop already existing business, development of the export potential of business, implementation of measures for products promotion. It was emphasized that, despite the numerous advantages of using grant, non-refundable resources and the presence of such experience in a large number of Ukrainian small and medium-sized enterprises, the vast majority of business representatives do not use these alternative resources. It was determined that the use of grant resources by representatives of small and medium-sized businesses does not occur both because of the latter's lack of understanding of what grants are and what they can be used for, as well as due to caution and difficulties associated with the process of attracting grant tools, which were considered from the point of view of entrepreneurs. It was concluded that the involvement and use of grant tools of international and national donors by representatives of small and medium-sized businesses in war conditions is one of the most important prerequisites for business development and strengthening the economy of Ukraine, and overcoming difficulties is possible under the condition of high-quality informational, explanatory and educational activities of the executive authorities, local self-

government, funds, grant organizations and programs. The importance of combining promotional activities with educational activities of a practical direction to increase the competences of entrepreneurs in monitoring the information field for current grant resources, adapting business needs/problems to the priorities of a specific donor and developing high-quality applications and business plans was emphasized.

Key words: grants for business, grant support for micro, small and medium entrepreneurship, grant opportunities.

JEL Classification: G30 M29 O16

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-73-12>

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 року український бізнес зазнав великих збитків. Особливо постраждали ті підприємства, які безпосередньо розташовувалися в зонах бойових дій та опинилися в окупації. Згідно з результатами опитування, яке провела Європейська Бізнес асоціація, суттєво зросли втрати, що зазнає малий та середній бізнес внаслідок війни. 27% опитаних Європейською Бізнес Асоціацією підприємців оцінюють такі втрати в суму до 10 тисяч доларів, 28% – в діапазоні 10-50 тисяч, ще 13% – 50-100 тисяч, а 20% – більше 100 тисяч. Про відсутність втрат повідомляють тільки 5% підприємців [18].

Щоправда, ряд представників мікро-, малого та середнього підприємництва (далі ММСП) вже або відновили свою діяльність, або релокували потужності та продовжують працювати в інших регіонах України. Проте деяким довелося все ж припинити свою роботу, адже їхній запас фінансової стійкості завершився, а для його поповнення альтернативних ресурсів немає. Як прогнозований результат – падіння ВВП і, як наслідок, зниження рівня добробуту населення. Перспективи використання грантових інструментів міжнародних та національних донорів викликали пожвавлення й зацікавленість представників ММСП в Україні. Незважаючи на активну роз'яснювальну кампанію, яка проводилася відповідними грантодавцями, не вщухають дискусії про реальність шансу на отримання гранту та дієвість грантових ресурсів для створення робочих місць, розвитку економіки, зростання добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема залучення та використання грантових інструментів представниками малого та середнього підприємництва приділялася чимала увага іноземних та вітчизняних науковців. Втім, зазвичай наукові дослідження спрямовувалися на дослідження особливостей залучення грантових інструментів (при цьому варто зауважити, що в економічно розвинених країнах світу бізнес на стадії свого становлення активно залучає грантові кошти). Водночас практично недослідженими з наукової точки зору залишаються проблеми залучення та використання бізнесом грантових ресурсів в умовах війни [7; 15; 17].

Постановка завдання. Метою дослідження є розкрити переваги та труднощі залучення й

використання грантових інструментів представниками ММСП в Україні в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах війни фокус уваги грантодавців зосереджений на підтримці економіки України, наповненні бюджету держави, підвищенні конкурентоспроможності бізнесу. В Україні значна частка в економіці припадає на малі та середні підприємства. ММСП складають приблизно 99,98 відсотка всіх суб'єктів господарювання з точки зору їх кількості, 82 відсотки – за кількістю зайнятих працівників та 65 відсотків – за продажами товарів, робіт і послуг. Саме через соціально-економічний ефект від діяльності ММСП грантодавці пріоритетно підтримують їх бізнес-діяльність. Превалюючі напрямки підтримки: створення нових робочих місць, посилення підготовки персоналу та забезпечення персоналом, створення або відновлення ланцюгів постачання, просування на внутрішньому та зовнішньому ринках, полегшення доступу до фінансування представникам малого та середнього бізнесу.

Найбільш перспективна з погляду грантодавців виробнича сфера. Адже саме завдяки розвитку виробництва створюється додана вартість продукції, з'являється велика кількість робочих місць, сплачуються податки до бюджету, поліпшується бізнес-клімат. Наприклад: Програма «Робота» пропонує гранти до 8 000 000 грн на створення та розвиток переробних підприємств [9].

Сфери послуг і торгівлі привабливі для грантодавців завдяки їх соціально-економічному ефекту. Фонди підтримують мікро- та малий бізнес порівняно невеликими сумами грантів, але досить відчутними для реципієнтів такої допомоги. Це гранти на придбання недорогого обладнання, меблів, сировини, ліцензійного програмного забезпечення, матеріалів, товарів та послуг, пов'язаних із реалізацією бізнес-плану, на маркетингові заходи, лізинг, а також на консультаційну, експертну, менторську й технічну підтримку. Зокрема, Програма «Робота» пропонує мікрогранти до 250 000 грн для створення та розвитку власної справи [12]. У пріоритеті фондів також аграрна сфера. Адже її підтримка – це інвестиція в продовольчу безпеку країни, що вкрай важливо для держави в будь-який час та період. Через наявність постійних дестабілізаційних процесів в економіці нашої країни дуже складно розвивати агробізнес. Великі холдинги страждають від втрати потужностей унаслідок терористичних атак та окупації, а малі й середні підприємства потребують зовнішньої підтримки. Такою

“рукою допомоги” є гранти національних та міжнародних донорів [6; 10; 11].

Підтримка ІТ-сфери є також суттєвою допомогою економіці України. Ще в довоєнні часи (за 2021 рік) ІТ-індустрія принесла майже 7 млрд валютної виручки та сплатила 23,5 млрд гривень податків. Експортна ІТ-індустрія – це відновлення робочих місць, внутрішній попит на товари й послуги, це надходження в економіку України для підтримки нашої боєздатності та забезпечення перемоги. В 2022-му уряд України повідомив про старт грантових програм для ІТ-галузі. ІТ Generation – це навчання для старту кар’єри в ІТ і програма грантів для стартапів у сфері ІТ [1; 16].

Пріоритетний у грантодавців мікро-, малий та середній бізнес України. Згідно з рекомендаціями Європейської Комісії до категорії “малі та середні підприємства (МСП)” належать підприємства, які відповідають таким критеріям: кількість працівників – до 250 осіб, річний дохід – до 50 млн євро та/або річний баланс – до 43 млн євро. Своєю чергою, МСП поділяються на мікро-, малі та середні підприємства.

Підприємства, показники яких перевищують значення поданих у таблиці критеріїв, належать до великих підприємств і не можуть претендувати на грантові ресурси. Дотаційні програми для ММСП відіграють суттєву роль у соціально-економічному розвитку країни. Вони підтримують економіку регіону під час кризових явищ та забезпечують конкурентоспроможність за допомогою технологічних інновацій. Сектор ММСП виконує важливу соціальну функцію, оскільки, по-перше, працевлаштовує переважну більшість зайнятих у приватному секторі, по-друге, зважає на індивідуальні потреби споживачів. З огляду на вагому соціально-економічну функцію для економіки держави та суспільства в цілому багато грантодавців і грантових програм у фокусі уваги тримають підтримку саме ММСП.

У переважній більшості грантових конкурсів серед критеріїв прийнятності є ті, що стосуються відповідної організаційно-правової форми заявника (ФОП, ТОВ, ПП, кооператив тощо). Дотримання

критеріїв прийнятності – необхідна умова отримання гранту. Тобто суб’єкт подання заявки на грантове фінансування повинен бути чинним ФОП або юридичною особою та продемонструвати попередню бізнес-діяльність. Проте деякі грантодавці охоче підтримують фізичних осіб в їх прагненні розпочати бізнес-діяльність. Наприклад: гранти Програми «Робота на відкриття власної справи або ж започаткування переробного підприємства». Щоправда, у випадку підтримки бізнес-плану фізична особа, яка планує його реалізувати, зобов’язана набути організаційно-правової форми [12].

Лояльний до фізичних осіб Український фонд стартапів, який підтримує інноваторів, діяльність яких спрямована на розроблення, створення, впровадження та реалізацію інноваційної продукції. Заявниками на участь у грантовому конкурсі можуть бути фізичні особи, які не мають статусу суб’єкта підприємницької діяльності, але зобов’язуються набути такий статус до укладення договору про надання гранту [21].

Значною від держави є грантова підтримка бізнесу ветеранів. Гранти для ветеранів надає Український ветеранський фонд. Це установа у сфері управління Міністерства у справах ветеранів України. Фонд підтримує не лише ветеранів, а й їхні родини. Нині діє програма мікрофінансування бізнесу ветеранів війни та їхніх родин, завдяки якій можна отримати до 20 000 грн на відшкодування вартості товарів та обладнання для ФОП, придбаних після початку повномасштабної війни. Є дві категорії кандидатів на мікрогрант, які можуть подати заявку:

- Категорія А – члени родин ветеранів війни, які нині беруть участь у бойових діях, зокрема у складі формувань територіальних громад;
- Категорія Б – ветерани війни та члени їхніх родин, діяльність яких як самозайнятих осіб зупинена внаслідок проведення бойових дій.

Таблиця 1

Граничні значення МСП відповідно до класифікації Європейської Комісії станом на 1 січня 2005 р.

Тип підприємства	Кількість персоналу	Річний дохід, млн євро	або	Річний баланс, млн євро
Середнє підприємство	< 250	≤ 50		≤ 43
Мале підприємство	< 50	≤ 10		≤ 10
Мікропідприємство	< 10	≤ 2		≤ 2

Ветерани війни для отримання коштів програми мають бути не на службі на час подання заявки. А членами сім'ї вважаються дружини/чоловіки, діти, батьки. Обов'язковою є наявність уже зареєстрованого на момент подання заявки ФОП (фізичні особи-підприємці) першої, другої, третьої групи платників податку або здійснення незалежної професійної діяльності [20].

Учасники та учасниці бойових дій, а також їхні дружини або чоловіки можуть подати заявку та отримати фінансування від держави на реалізацію власної ідеї чи масштабування бізнесу. Грант від держави можна вкласти в розвиток власної справи: оплатити оренду, придбати сировину, обладнання, необхідні матеріали чи ліцензійне програмне забезпечення або замовити рекламу. Учасники бойових дій або їх партнери можуть подати заяву на отримання одного з грантів:

- 250 000 грн – подати заявку можуть лише ветерани;
- 500 000 грн – податися може чоловік або дружина учасника чи учасниці бойових дій;
- 1 млн грн – подати заявку може ветеран, який є фізичною особою-підприємцем (ФОП) не менше ніж 3 роки.

При отриманні грантів на суму 500 000 грн та 1 млн грн програма «Робота» покриває 70% вартості проекту, а 30% – сам отримувач. Також обов'язковою умовою є створення від 1 до 4 робочих місць залежно від типу гранту [13].

Представники мікро-, малого та середнього підприємництва можуть претендувати на грантову підтримку від фондів для діяльності, що стосується таких пріоритетів: відкриття власної справи, розвиток уже існуючого бізнесу, розширення виробничих потужностей, вихід на нові ринки, експорт, створення нових робочих місць, адаптація або перепрофілювання бізнес-діяльності, започаткування та розвиток соціального підприємництва, запозичення досвіду від іноземного бізнесу, консультаційна, експертна підтримка, впровадження інноваційних ідей. У залежності від критеріїв прийнятності, видів і розміру допустимих витрат по кожному окремому конкурсу фінансова підтримка грантодавця може бути використана на оплату праці, закупівлю сировини та матеріалів, орендну плату за приміщення, закупівлю або оренду обладнання, лізинг, консультативні послуги тощо. Суми грантів різняться в залежності від сфери діяльності, особливостей заявника, грантодавця та грантової програми. Грантове фінансування в розмірі \$10 000-50 000 може бути надане на такі бізнес-проекти: проведення аналізу ринку, розширення виробництва, створення нових робочих місць, створення концептуального проекту для розуміння того, куди і як далі рухатися з продуктом, перепрофілювання діяльності або адаптація до нових умов, запуск соціального підприємства, створення прототипу продукту, участь у міжнародних конференціях, виставках/форумах, отримання експертної або менторської підтримки, організація бізнес-заходів і т.п. У межах урядової програми підтримки бізнесу

«Робота» представники переробної галузі можуть отримати до 8000 000 грн на розширення діяльності та розвиток свого підприємства. Грант можна спрямувати на придбання обладнання, його доставку й налаштування [9]. Бізнес може розраховувати й на значно більші бюджети, які іноді сягають кількох мільйонів євро. Таке фінансування надається на реалізацію масштабного проекту або проведення повноцінної розробки. Проекти, що претендують на такі гранти, повинні мати суттєву новаторську, інноваційну складову і перспективу масштабування на зовнішні ринки. Обов'язковою є умова партнерства з трьома і більше організаціями з країн ЄС і т.п. Такі можливості дає, зокрема, Програма «Горизонт Європа» [2].

Для представників ММСП доступна методологічна, експертна, консультаційна підтримка. Яскравим прикладом такої «руки допомоги» для бізнесу є ЄБРР. Компаніям, які прагнуть перейти на новий рівень свого розвитку, ЄБРР надає методологічну та фінансову підтримку щодо реалізації консультаційних проектів. ЄБРР допомагає підприємствам залучати висококваліфікованих консультантів, які здатні якісно трансформувати їхній бізнес, і надає гранти для часткової оплати послуг консультантів. На грант від ЄБРР можуть претендувати малі та середні підприємства, які представляють усі сектори, крім фінансового, страхового, тютюнового, ігрового, військово-промислового, виробництво міцних алкогольних напоїв. Гранти надаються на такі види консультацій: стратегія, маркетинг, бізнес-планування, організаційна й операційна діяльність, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, інженерно-технічні рішення, впровадження стандартів серії ISO, інших галузевих стандартів, фінансовий аналіз і планування, перехід на МСФЗ, енергоефективність та екологічний менеджмент тощо [4].

Є ряд організацій, які надають консультативну підтримку українському бізнесу.

PUM Netherlands Senior Experts – некомерційне об'єднання більше ніж 3000 експертів із різних галузей виробництва, сільського господарства, торгівлі, послуг, логістики, фінансів та управління, які допомагають підприємствам у 65 країнах світу. Працюючи спільно з місцевими керівниками, експерт Програми аналізує стан справ і проблеми підприємства чи організації, розробляє шляхи їхнього вирішення, допомагає знайти потрібне обладнання, поліпшити технологію. Це допомога у реалізації проектів, які стосуються збереження довкілля, енергозбереження та відновлювальної енергетики, очищення стоків, побутових відходів, постачання питної води [5].

Служба Старших Експертів (SES) – провідна німецька організація та однойменний благодійний фонд, що направляє фахівців із Німеччини на проекти в інші країни на громадських засадах. Експерти з різноманітних сфер діяльності, які мають багаторічний професійний досвід, готові на безоплатній основі працювати на будь-якому підприємстві й надати співробітникам допомогу. Питання, які вирішуються експертами, полягають насамперед у

підвищенні кваліфікації персоналу, наданні практичної допомоги при вирішенні різноманітних задач технічного та організаційного характеру, наприклад: організація підприємства, поліпшення якості, навчання персоналу, розробка сучасних концепцій збуту і маркетингу, експорт продукції, модернізація виробництва [19].

Водночас є гранти для представників МСП на бізнес-подорожі, обмін досвідом, відвідини виставок за кордоном, представлення себе на міжнародних івентах.

У лютому 2023 року Україна приєдналася до **Програми ЄС “Єдиний ринок”**. Це програма фінансової підтримки ЄС з бюджетом 4,2 млрд євро, яка розрахована на 7 років (з 2021-го по 2027 роки). Приєднання України до вказаної програми дозволить посилити співпрацю з ЄС, що особливо актуально з огляду на євроінтеграційні процеси та набуття Україною статусу кандидата в ЄС. Започатковано два конкурси пропозицій під спільною назвою “ReadyForEU” із загальним бюджетом 7,5 млн євро. Ці два конкурси спрямовані на те, щоб допомогти українським підприємцям та підприємствам скористатися перевагами Єдиного ринку. Перший конкурс “Бізнес-міст”, бюджет якого становить 4,5 млн євро, забезпечить фінансову підтримку українським малим та середнім підприємствам, які постраждали від війни, у вигляді ваучерів на доступ до послуг та участь у виставках у ЄС. Метою конкурсу є створення консорціуму бізнес-організацій, який відбере до 1 500 українських МСП, орієнтованих на зростання та сталий розвиток, для прямої підтримки в розмірі до 2 500 євро. Ця пряма підтримка буде покривати українським МСП витрати на послуги з підтримки бізнесу, якот: дослідження ринку для пошуку європейських партнерів; юридичні, організаційні або фінансові консультації для створення нової компанії або адаптації наявної; допомога в участі в торгових ярмарках у ЄС або у виїзді на них та юридичні консультації з прав інтелектуальної власності [3]. Другий конкурс “Erasmus для молодих підприємців – Україна” з бюджетом у 3 млн євро дозволить новим українським підприємцям набути підприємницький досвід в інших європейських країнах. У межах конкурсу будуть відібрані організації в Україні та ЄС, які приймуть до 430 нових українських підприємців і знайдуть для них підприємців, що співпрацюватимуть із ними в ЄС. Потім цим підприємцям буде надана фінансова підтримка й допомога в оплаті проживання та подорожі [14].

Незважаючи на наявність великого обсягу та різноманітність грантової підтримки для представників малого та середнього бізнесу в Україні від міжнародних та національних грантодавців переважна більшість підприємців не користуються грантовими ресурсами. Розглянемо основні причини цього, перестороги та труднощі в залученні грантових інструментів, які вказують при опитуванні представники ММСП, згруповані тематично. Основні перестороги та проблеми, що вказують представники ММСП, стосуються таких блоків

питань (відповідно до опитування, проведеного Центром розвитку “ЧАС ЗМІН”) [8]:

1. Непоінформованість у питаннях грантових можливостей для бізнесу. В основному питання, що виникають у представників ММСП, стосуються того, які є гранти для них, на що можна просити підтримки у грантодавців. Варто зазначити, що інформація про актуальні грантові можливості розміщується на веб-сайтах грантодавців, на тематичних сторінках у соціальних мережах, а також на спеціалізованих інформаційних сайтах-агрегаторах. Але для більшості представників бізнесу інформація про гранти є, як вони самі зазначають “далекою” та “незрозумілою”. Причина цьому проста та очевидна: в Україні, ані на рівні середньої, ані на рівні вищої освіти не навчають користуватися грантовими інструментами. Тому відкриття грантових конкурсів, реалізація проектів, що підтримуються грантовими ресурсами, повинні супроводжуватися широкою інформаційно-роз’яснювальною та просвітницькою кампанією від грантодавців. Також важливим інструментом, що здатен суттєво підвищити рівень розуміння представників ММСП у темі грантових можливостей, є запровадження на рівні держави просвітницьких проектів для розміщення інформації про гранти та ширення культури залучення грантових інструментів.

2. Відсутність умінь та компетенцій із розробки грантових проектів. Цей блок питань в основному стосується набуття практичних навичок та компетенцій представників ММСП щодо розробки якісних, конкурентоспроможних проектних пропозицій, які б мали перспективу бути підтриманими грантодавцями. Тому процес ширення інформації про актуальні грантові можливості повинен супроводжуватися проведенням низки зустрічей-навчань практичного спрямування за участі представників бізнесу: фінансистів, бухгалтерів, економістів, топ-менеджерів. Також важливим інструментом, що здатен суттєво вплинути на ефективність залучення грантових коштів, є запровадження на підприємствах посади «Грант менеджера», в обов’язки якого повинні входити моніторинг інформаційного поля на предмет актуальних грантових ресурсів, адаптація потреби/проблеми бізнесу під пріоритети конкретного донора та розробка якісних аплікаційних заявок і бізнес-планів.

3. Недовіра представників бізнесу до грантових можливостей та побоювання відповідальності. Така недовіра та побоювання проявляється в таких питаннях: “чи реально отримати грант”, “грант потрібно повернути”, “які санкції у випадку невиконання грантових зобов’язань”, “яка звітність за виконанням грантового проекту” і т. п. Дієвим методом для зменшення рівня недовіри та суб’єктивних побоювань представників бізнесу в питаннях залучення грантових інструментів є реалізація широкої роз’яснювальної діяльності представниками фондів та грантових програм. Безумовно, що донори і зараз реалізують інформаційно-настановчі заходи. Проте, як виявляється, цього мало. Ефективним інструментом може бути

ширення просвітницької інформації на рівні всеукраїнських ЗМІ та поєднання комунікаційних кампаній у різних соціальних мережах одночасно.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, в умовах війни вітчизняні суб'єкти господарювання захищають державу на економічному фронті. А роль грантової підтримки у цьому процесі значна. Адже, надаючи безповоротну грошову та негрошову допомогу представникам ММСП, грантодавці сприяють створенню робочих місць і сплаті податків до бюджету. Бізнес має можливість не лише вистояти в скрутних умовах, але й розвиватися та виходити на новий рівень прибутковості. Незважаючи на низький рівень поінформованості представників бізнесу у темі грантових можливостей та низький рівень компетенцій підприємців щодо роботи з грантодавцями, процес залучення грантових ресурсів набуває оберті. Використання наявних грантових ресурсів представниками ММСП дає їм можливість проводити аналіз ринку, розширювати виробництво, збільшувати асортимент продукції, створювати концептуальні проекти для розуміння того, куди і як далі рухатися з продуктом, перепрофілювати діяльність або адаптовувати до нових умов, брати участь у міжнародних конференціях, виставках/форумах, обмінюватися досвідом тощо. Це можна вважати одним із суб'єктивних індикаторів досягнення позитивного ефекту від використання грантових інструментів. Визначення об'єктивних кількісних та якісних показників, що можуть описати економічний ефект від залучення грантових ресурсів ММСП для економіки України в умовах війни, повинно стати основою для подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. DAN.IT. URL: <https://dan-it.com.ua/uk/it-generation>.
2. Horizon Europe (HORIZON). Funding & tender opportunities. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portals/screen/programmes/horizon>.
3. Single Market Programme (SMP). URL: <http://surl.li/fcumk>.
4. Support for small businesses. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). URL: <https://www.ebrd.com/knowhow?fbclid=IwAR0QZfAh2A6n-1QY6zo7feMzP2-skWPf-uLbMZTH68HpvA-HySCmhaRGZKGI>.
5. Towards a vibrant business environment. PUM Netherlands Senior Experts. URL: <https://www.pum.nl/en>.
6. USAID. URL: <https://www.facebook.com/usaaid.agro>.
7. Буняк Н. Ринок праці в Україні: сучасний стан та шляхи стабілізації. URL: <https://www.echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/771/626>.
8. Гранти 2023. Центр розвитку "ЧАС ЗМІН". URL: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023>.

9. ДІА. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-pererobne-pidpriemstvo>.

10. ДІА. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad>.

11. ДІА. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-teplicyu>.

12. ДІА. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-vlasnu-spravu>.

13. ДІА. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej>.

14. Європейська програма обміну для підприємців. URL: <https://www.erasmus-entrepreneurs.eu/>.

15. Ковальов С. М. Грантове фінансування інвестицій у сільське господарство України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u349/zbirnik_tez_iae.pdf#page=223.

16. Порядок реалізації експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій. URL: <https://drive.google.com/file/d/1c9wjs8b74hFO2JcRvgiVFTTIZcGKgD70/view>.

17. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21613/maket200296-65-73.pdf>.

18. Сайт Європейської бізнес асоціації. URL: <http://surl.li/efvdu>.

19. Служба Старших Експертів (SES). URL: <https://www.ses-bonn.de/startseite>.

20. Український ветеранський фонд. URL: <https://veteranfund.com.ua/>.

21. Український фонд стартапів. URL: <https://usf.com.ua>.

REFERENCES

1. DAN.IT., available at: <https://dan-it.com.ua/uk/it-generation>.
2. Horizon Europe (HORIZON). Funding & tender opportunities. European Commission., available at: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portals/screen/programmes/horizon>.
3. Single Market Programme (SMP), available at: <http://surl.li/fcumk>.
4. Support for small businesses. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), available at: <https://www.ebrd.com/knowhow?fbclid=IwAR0QZfAh2A6n-1QY6zo7feMzP2-skWPf-uLbMZTH68HpvA-HySCmhaRGZKGI>.
5. Towards a vibrant business environment. PUM Netherlands Senior Experts., available at: <https://www.pum.nl/en>.
6. USAID, available at: <https://www.facebook.com/usaaid.agro>.
7. Buniak N. Rynok pratsi v Ukraini: suchasnyj stan ta shliakhy stabilizatsii, available at: <https://www.echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/771/626>.
8. Hranty 2023. Tsentri rozvytku "ChAS ZMIN"., available at: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023>.

9. DIYa, available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-pererobne-pidpriemstvo>.

10. DIYa, available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-sad>.

11. DIYa, available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-teplicyu>.

12. DIYa, available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-na-vlasnu-spravu>.

13. DIYa, available at: <https://diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej>.

14. Yevropejs'ka prohrama obminu dlia pidpriemtsiv, available at: <https://www.erasmus-entrepreneurs.eu/>.

15. Koval'ov, S. M. Hrantove finansuvannia investytsij u sil's'ke hospodarstvo Ukrainy, available at: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u349/zbirnik_tez_iae.pdf#page=223.

16. Poriadok realizatsii eksperymental'noho proektu schodo nadannia na konkursnykh zasadakh finansovoi pidtrymky startapam v Ukraini, u tomu chysli v sferi informatsijnykh tekhnolohij, available at:

<https://drive.google.com/file/d/1c9wjs8b74hFO2JcRvgiVFTTIZcGKgD70/view>.

17. Miroshnyk, R. O. and Prokop'ieva, U. O. Rozvytok maloho i seredn'oho biznesu v Ukraini: problemy i perspektyvy, available at: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21613/maket_200296-65-73.pdf.

18. Sajt Yevropejs'koi biznes asotsiatsii, available at: <http://surl.li/efvdu>.

19. Sluzhba Starshykh Ekspertiv (SES), available at: <https://www.ses-bonn.de/startseite>.

20. Ukrain's'kyj veterans'kyj fond, available at: <https://veteranfund.com.ua/>.

21. Ukrain's'kyj fond startapiv, available at: <https://usf.com.ua>.

Стаття надійшла до редакції 19 червня 2023 року